

HÖGSKOLAN FÖR LÄRANDE
OCH KOMMUNIKATION
HÖGSKOLAN I JÖNKÖPING

Stöd i högre utbildning

*Universitetslärares erfarenheter av stöd till studenter med
funktionsnedsättning*

Ingvor Berndt

Examensarbete 15 hp
Inom Masterutbildning i Specialpedagogik

Vårterminen 2015

Handledare
Karin Wennström

Examinator
Gunvie Möllås

SAMMANFATTNING

Ingvor Berndt

Stöd i högre utbildning

Antal sidor: 30

Support in higher education

Pages: 30

Sammanfattning

Med syfte att undersöka universitetslärares erfarenheter och uppfattningar om stöd till studenter med funktionsnedsättning i högre utbildning samt tillgänglighets- och likabehandlingsarbete har lärare intervjuats och deltagit i en associationsstudie. Studien är genomförd inom fyra professionsutbildningar på ett universitet. Genom en livsvärldsfenomenologisk ansats har analysen visat att lärarna efterfrågar stöd i sitt vardagsarbete med denna studentgrupp och behöver ökad kompetens avseende funktionsnedsättningar. Lärarnas uppfattningar speglar att det kan finnas dilemman och ambivalens när det gäller studenternas möjligheter att nå målen för utbildningen och för vad professionen kräver.

Abstract

This study investigates university teachers' experiences and perceptions of support for students with disabilities in higher education and work regarding accessibility and equality. The teachers were interviewed and participated in an association study. The study was conducted in four professional programs at a university. Through a life-world phenomenological approach, the analysis shows that teachers ask for support in their everyday work with these students and they need more information and better understanding of the different disabilities. There are dilemmas when it comes to students' ability to achieve the goals of education and what the profession requires.

Sökord: universitetslärare, studenter med funktionsnedsättning, funktionshinderspolitik, dilemmaperspektiv, livsvärld.

Keywords: university teachers, disabled students, disability politics, the dilemma perspective, life-world.

Postadress

Högskolan för lärande
och kommunikation (HLK)
Box 1026
551 11 JÖNKÖPING

Gatuadress

Gjuterigatan 5

Telefon

036-101000

Fax

036162585

Inledning

Personer med funktionsnedsättning är underrepresenterade inom högre utbildning i Sverige och sedan 1990-talet har det framförts i den offentliga debatten att fler personer med funktionsnedsättning ska få tillgång till högre utbildning (Björn Milrad, 2010). Med högre utbildning avses eftergymnasial utbildning som ges på universitet och högskolor. Regeringen uttryckte i en proposition (Prop, 2001, s.42) att det var viktigt att nya studentgrupper ges inträde till universitet och högskolor och att ”studenter med funktionsnedsättningar bör få ett bättre stöd”. Årligen skickas en enkät till statliga myndigheter, via Handisam,¹ myndigheten för handikappolitisk samordning, där uppföljning görs av hur arbetet med tillgänglighet utvecklas. I den senaste rapporten påtalades att Sveriges myndigheter inte var tillgängliga för personer med funktionsnedsättning, trots att det är ett av målen i den nationella handlingsplanen för funktionshinderspolitiken (Mekibes, 2012). I tidigare rapport från 2005 konstaterades att lärosätena (med lärosäten avses högskolor och universitet) inte hade lyckats integrera funktionshinderperspektivet i sitt arbete. En slutsats var att det behövdes mer kunskap, både om funktionshinder och om hur man gör verksamheten tillgänglig (Mekibes, 2005). Vår diskrimineringslagstiftning är grunden för hur arbetet med tillgänglighet ska förbättras, generellt i samhället men även på våra lärosäten. Utifrån egen erfarenhet av att möta studenter med funktionsnedsättning i ett centralt och samordnande uppdrag på ett universitet fann jag att ämnesområdet var angeläget att belysa ytterligare och hade därför ett intresse av att genomföra en studie. Lärare har en nyckelroll för studentgruppen varför mitt intresse riktades mot att undersöka deras erfarenheter och uppfattningar.

I föreliggande artikel presenteras en undersökning där syftet varit att undersöka universitetslärares erfarenheter och uppfattningar om stöd till studenter med funktionsnedsättning i högre utbildning samt tillgänglighets- och likabehandlingsarbete. Lärare inom högskolor och universitet har olika benämningar som adjunkter, lektorer, med flera. I denna text benämns de universitetslärare. Forskningsfrågor: Vilka erfarenheter och uppfattningar om stöd till studenter med funktionsnedsättning i högre utbildning framträder hos universitetslärare inom fyra professionsutbildningar? Vilka erfarenheter och uppfattningar beskriver dessa lärare av tillgänglighets- och likabehandlingsarbete på lärosätet?

---

¹ Handisam upphörde 1 maj 2014 då *Myndigheten för delaktighet*, www.mfd.se, ersatte Handisam.

Bakgrund

Här följer en avgränsad beskrivning av bakgrundsfaktorer om funktionshinderspolitik, tillgänglighet och perspektiv på funktionshinder och funktionsnedsättning för att bidra med förståelse till studien.

Begreppen funktionshinder och funktionsnedsättning

I min text används begreppen *funktionsnedsättning*: varaktig fysisk eller psykisk begränsning av funktionsförmågan och *funktionshinder*: begränsning som en funktionsnedsättning innebär för en person i relation till omgivningen. En utförligare genomgång av begreppen följer nedan.

Begreppet funktionshinder är resultatet av hur människor har valt att definiera fenomenet och funktionshindrad är en social konstruktion som visar samhällets syn på ett problem, menar Lindqvist (2009) och samma slutsats drar även Sarbin och Kitsuse (1994). Socialstyrelsen publicerade 2003 en svensk version av ICF, International Classification of Functioning, Disability and Health (Socialstyrelsen, 2003). ICF är en klassifikation av mänskliga funktionstillstånd och funktionshinder och där förklaras att begreppet funktionshinder skall ses som en övergripande term för funktionsnedsättningar, strukturavvikelser, aktivitetsbegränsningar eller delaktighetinskränkningar. I ICF finns förteckningar bland annat av omgivningsfaktorer² som samverkar med funktionstillstånd och det hela vävs ihop till en sammanhållen syn på hälsa där såväl biologiskt perspektiv som individuellt och socialt perspektiv finns med. Det påtalas att ICF kan tillämpas på alla människor och inte endast gäller för personer med funktionsnedsättning. Ännu en manual som används för klassifikation är DSM, Diagnostic and statistical manual of mental disorders (APA, 2013).

I Socialstyrelsens termbank påpekas att funktionshinder inte längre ska betraktas som en synonym till funktionsnedsättning utan betecknar ett eget begrepp. Med funktionshinder avses den begränsning som funktionsnedsättningar medför i relation till omgivningen. Vidare skrivs att frasen *personer med funktionsnedsättning* bör användas vid avgränsning och benämning av personer eller grupper (www.socialstyrelsen.se). Enligt svensk författning definieras *funktionsnedsättning* som fysiska, psykiska eller intellektuella begränsningar av en persons funkt-

---

² ”Omgivningsfaktorer omfattar den fysiska, sociala och attitydmässiga omgivning i vilken personer lever sina liv.” ICF, s.20.

ionsförmåga som följd av en skada eller sjukdom som fanns vid födelsen, har uppstått därefter eller kan förväntas uppstå (SFS 1999:132). Övergripande information gällande studier på högskolan och funktionshinder i studiesituationen är publicerad av Stockholms universitet på www.studeramedfunktionshinder.nu. Där finns information om det särskilda åtagande som Stockholms universitet har på nationell nivå när det gäller olika samordningsfrågor inom funktionshinderområdet. Där ges följande beskrivning av studentgruppen: ”studenter med varaktiga fysiska eller psykiska begränsningar av funktionsförmågan som kan leda till hinder i studiesituationen och i miljön på högskolan. Det kan även gälla dyslexi, olika neuropsykiatriska tillstånd och dokumenterade psykiska besvär.” (www.studeramedfunktionshinder.nu)

Funktionshinderspolitik

Texter från funktionshinderspolitikens område har granskats för att ge en förståelseram och bakgrund. Här presenteras först de texter som har granskats och därefter följer en sammanfattning av det som framträder i texterna.

- *För en öppen högskola. Om förutsättningar för studenter med psykiska och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar* (Holmlid, 2002).
- *Riv hindren. Riktlinjer för tillgänglighet* (Handisam, 2007).
- *Förebygga diskriminering, främja likabehandling i högskolan.Handledning för arbetet med likabehandlingsplan från JämO, DO, HO & HomO* (Diskrimineringsombudsmannen, 2008).
- *Enkelt avhjälpt. Strategi för genomförandet av tillgänglighetsmålen i nationella handlingsplanen för handikappolitiken* (Regeringskansliet, 2008).
- *En strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken* (Regeringskansliet, 2011)
- *Funktionshindrade studenter – en sammanställning av resultaten från Högskoleverkets tillsynsbesök* (Cruz, 2012)

Det framkommer att det finns frustration hos politikerna för att arbetet går för långsamt när det gäller genomförandet av funktionshinderspolitiken. Många grupper involveras, såväl inom departement som inom strategiskt utvalda myndigheter för att arbeta med att påskynda måluppfyllelsen av funktionshinderspolitiken. ”Genom att inkludera åtgärder i det ordinarie arbetet kan högskolan förenkla arbetet för att främja studenters och sökandes lika rättigheter och möjligheter” (Diskrimineringsombudsmannen, 2008, s.17).

Dokumentet tar sin utgångspunkt i att diskriminering måste bekämpas och att högskolorna ska bedriva ett målinriktat arbete för att främja lika rättigheter för studenter med funktionsnedsättning. Generell tillgänglighet och en inkluderande verksamhet leder till att minimera behovet av särskilt stöd. Huvudalternativ är att generellt stöd ges, som är öppet för alla. Man

lyfter fram att förbättrad tillgänglighet är en demokratifråga som bidrar till samhällsutvecklingen. Det poängteras i flera av dokumenten att kompetensutveckling är viktigt för att genomföra funktionshinderspolitikens mål. I rapporten *För en öppen högskola. Om förutsättningar för studenter med psykiska och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar* (Holmlid, 2002) understryks behovet av kompetensutveckling extra tydligt. En uppgift för högskolan är att tillse att studenter med psykiska besvär och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar får relevant stöd och där annan kompetens ibland behövs för att möta dessa studenter. Här nämns kompetens som kuratorer och psykologer kan bidra med. Det påpekas även att många anställda inte känner till de insatser som finns för att erbjuda studenter stöd och att det därför finns uttalade krav på att öka universitetslärares kunskaper. En grundläggande rättighet är rätten till likabehandling. Kravet är att en likabehandlingsplan skall upprättas och därefter ses över och följas upp varje år. Likabehandlingsplanen bör innehålla en planering för kompetensutveckling av högskolans personal.

Bred samverkan lyfts fram som en förutsättning mellan olika samhällssektorer och det uppmanas till samverkan på alla nivåer: mellan olika departement, mellan stat och kommun samt med handikapporganisationer. Här lyfts *goda exempel* fram och de så kallade *öppna jämförelserna* där kommuner jämför och lär av varandra beskrivs. På liknande sätt lyfts goda exempel fram i högskoleverkets rapport (Cruz, 2012) på hur lärosäten exemplifierar och arbetar konkret med stöd till studenter. Tydliga påtryckningar kan utläsas och budskap som framträder i dokumenten kan sammanfattas enligt följande:

- Förbättra arbetet, samverka mer, lär av varandra och genomför förbättringar i en snabbare takt än hittills.
- Genomför förändringsarbetet på ett strukturerat sätt med hjälp av handlingsplaner.
- Utvärdera och jämför med andra aktörer för att öka kunskaperna.

Tillgänglighet – en prioriterad målsättning

Våra lärosäten har samordnare som arbetar med att det ska erbjudas stöd till studenter med funktionsnedsättning (www.studeramedfunktionshinder.nu). Det är reglerat av regering och riksdag att varje lärosäte skall avsätta 0,3 procent av grundutbildningsanslaget för stödinsatser.³ Studenter möter samordnare och visar intyg på en diagnosticerad funktionsnedsättning och här sker på så sätt en kategorisering av studenternas stödbehov. Högskolemiljön bör konstrueras från början så att den är tillgänglig för att minska behov av anpassningar i efterhand

---

³ Stockholms universitet har ett nationellt uppdrag för viss samordning bl.a. av ekonomi avseende stödinsatserna.

avseende funktionsnedsättningar eller andra mångfaldsaspekter (Lang, 2012; SPSM 2012a, 2012b). I en projektrapport från SISUS, statens institut för särskilt utbildningsstöd (Nilsson & Boman, 2000), framkom att studenter påtalade brister i fysisk tillgänglighet, dåligt anpassade lokaler, såväl som brister i teknisk tillgänglighet, hjälpmedel och information. Problem med tillgänglighet kvarstod enligt uppföljning som gjordes av Handisam (Handisam, 2012).

Arbetet med tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning är en internationell trend där USA är föregångsland som inspirerat andra länder till att föra upp frågan på den politiska agendan (Lindberg & Grönvik, 2011). I Sverige har vi politiskt stöd för begreppet *Design för alla* genom vår nationella handlingsplan för funktionshinderspolitiken (a.a.) och i FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning har det fått genomslag (www.mfd.se). USA har haft diskrimineringslagstiftning, som ett instrument för tillgänglighetsarbete, längre tid än andra länder. Av diskrimineringslagen i Sverige (SFS, 2014:958) framgår att det finns en skyldighet för lärosätena att göra lokaler tillgängliga och användbara genom skäliga åtgärder. Allmän tillgänglighet gäller förutom lokaler, litteratur i alternativa former, pedagogiska hjälpmedel, tolkhjälp, alternativa examinationsformer eller personellt stöd (Cruz, 2012). En skärpning i den svenska diskrimineringslagen kring tillgänglighet kom i januari 2015. Skärpningen i lagen innebär att bristande tillgänglighet skall ses som grund för diskriminering (Prop. 2013/14:198, SOU 2014:41).

”Vilka har en funktionsnedsättning?”

Frågan finns formulerad på webbplatsen för Myndigheten för delaktighet (www.mfd.se) och svaret som ges är att personer med funktionsnedsättning inte är en enhetlig grupp där alla är lika utan att det finns stor variation i vilken situation eller miljö en person blir hindrad.

Forskare med egen erfarenhet av funktionsnedsättning och ett ”inifrånperspektiv” menar:

Oavsett hur man själv förhåller sig till sitt funktionshinder, vilken praktisk och existentiell innebörd det har, så tvingas man ständigt leva med och i en omgivning där funktionshindret blir en stämpel på att man tillhör en särskild kategori av avvikande människor. (Peterson, Ekensteen & Rydén, 2006, s.133-134)⁴

Det finns paralleller mellan forskning om specialpedagogik och forskning om funktionshinder avseende modeller, kategoriseringar och perspektiv. Vi har å ena sidan det individuella i fokus med individuellt perspektiv och individuell modell. Å andra sidan en indelning med sociala förtecken: social modell och relationellt perspektiv (Nilholm, 2005; Oliver, 1986). Forskare

---

⁴ Peterson och Ekensteen har egen funktionsnedsättning.

såväl inom funktionshinderområdet som i det specialpedagogiska fältet påtalar att en sådan tudelning finns, vilket det tycks råda konsensus om (Ahlberg 2007; Nilholm, 2007). Hinder uppstår i miljön vilket konstateras både inom ramen för den sociala modellen och i det relationella perspektivet. Modeller där både individuella egenskaper och brister i miljön vävs ihop benämns som *den miljörelativa funktionshinderssynen* inom vilken samspelet mellan individ och miljö fokuseras (Lindberg & Grönvik, 2011). Vi talar om en så kallad *miljövändning* som förklarar förskjutningen från ett individuellt medicinskt till ett relationellt och socialt perspektiv på hur funktionshinder uppkommer (a.a.). Författarna påtalar vidare att det inte är ovanligt att personer med funktionsnedsättning ses som en grupp utan andra egenskaper än sin funktionsnedsättning och att denna syn på funktionshinder ingår i den individuella modellen. De menar att samhällsdebatten mest handlar om de insatser som behövs på den individuella nivån.

Tidigare forskning

Här följer en avgränsad beskrivning av forskning om lärares inställning till studenter med funktionsnedsättning och stöd till studenter i högre utbildning. Vidare fokuseras forskning om studenters självbild och identitetsskapande samt aspekter av inkludering.

Lärare i högskola och universitet

Eriksson Gustavsson och Holme (2009) har i sin studie, baserad på fokusgruppsintervjuer med universitetslärare, konstaterat att lärarens arbetsbörda upplevs öka då studenter med funktionsnedsättning finns i studerandegrupperna (a.a.). Brittisk forskning (Riddel, Tinklin & Wilson, 2005; Smith, 2010) visar också att det kan vara problem för universitetslärare, som ofta har stor arbetsbelastning, att kunna erbjuda stöd till studenter. Visst motstånd finns hos lärare att göra anpassningar och det framkommer farhågor hos en del lärare att utbildningens standard sänks generellt om anpassningar görs. Dessa forskare konstaterar att det ter sig som om studenter med funktionsnedsättning är välkomna att studera så länge det inte innebär anpassningar och krävs resurser. I studien av Eriksson Gustavsson och Holme (2009) framkommer att det uppfattas som viktigt av lärare att examinationer är lika för alla och att samma krav måste uppfyllas av studenterna. Att lärare kommunicerar sinsemellan om stödsatser och examinationers utformande är väsentligt för att utveckla arbetet för studenter i behov av stöd (Riddel, Tinklin & Wilson, 2005).

Stöd till studenter

En vanlig åtgärd för studenter med funktionsnedsättning är att ge förlängd tid vid tentamina och examinationer. Kay Runyan (1991) gjorde en studie i USA, för att se vilken betydelse denna anpassning kunde ha. Hon konstaterade att studenter med lässvårigheter presterade betydligt sämre i jämförelse med övriga studenter vid uppgifter som skulle göras på tid. Studien visade att förlängd tid inte gjorde någon skillnad för personer utan svårigheter men hade avgörande betydelse för studenterna med svårigheter. När studenterna med svårigheter fick göra uppgifter helt utan tidspress så var det ingen signifikant skillnad på deras resultat jämfört med de andra studenternas resultat. Björn Milrad (2010) har beskrivit i en studie hur studiesituationen är för studenter med dyslexi. Hon menar att det har skett en stegvis utveckling av hur högskolan tar emot studenter med dyslexi sedan 1990-talet fram till idag. Först fanns det inte några speciella åtgärder, därefter gavs dessa studenter samma möjlighet att få inläst litteratur som synskadade studenter hade. Intervjustudier med studenter som har diagnosticerade läs- och skrivsvårigheter har visat att studenterna generellt var nöjda med det stöd de kunde få på universitetet men många av dem upplevde att lärarna var okunniga om studenternas behov av stöd (Schenker, 2007; Wolff, 2006). Simmeborn Fleischer (2013) påtalar i sin studie om studenter med diagnosen Asperger syndrom att stödet som utformas bör bygga på studentens egen upplevelse av svårigheterna och inte endast på diagnosen i sig. Hon understryker vikten av att kommunicera med studenten om stödinsatser. Flera andra forskare har konstaterat att stödfunktioner bäst utformas genom dialog och direkt kommunikation med studenten själv (Allan, 2005; Kim, 1997; Nilsson & Boman 2000). Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) har gjort en uppföljning av mentorskap vid universitet och högskolor via enkäter till studenter som erhållit mentorsstöd. ”Närmare 90 procent av de svarande” har svarat att stödet i hög eller mycket hög grad varit en förutsättning för deras studier (Grausne, 2011, s.4). Det framkom att stödet hade en avgörande betydelse för målgruppens möjligheter att kunna studera på högskola eller universitet.

Självbild och identitet

Studenter i högre utbildning konstruerar och kan även i vissa fall känna sig tvingade att förhandla sin identitet, för att de skall få möjlighet att ta del av stöd i sina studier. En del upplever sig kategoriserade av omgivningen och ser sig inte själva som funktionshindrade (Riddel, Tinklin & Wilson, 2005). Författarna konstaterar i en intervjustudie att studenter gett uttryck för ambivalens gällande sin identitet. En student menar:

I probably do think of myself as a disabled person, but disabled in the sense that I'm disabled by society, not by my physical disability. So it's more a kind of political definition I would give. I don't tend to see myself as disabled in the negative sense. But I think a lot of it has come from my education. (Riddel, Tinklin & Wilson, 2005, p.145)

Identitetsskapande blir som personliga och politiska projekt kopplat till förmåga, erfarenheter, social omgivning och kultur. Man kan tala om en så kallad identitetspolitik (Calhoun, 1994; Hugemark & Roman, 2005). Merleau-Ponty menar att identiteten är formad av människans levda kropp (Berndtsson, 2005; Merleau-Ponty, 1945).

Inkludering

En inkluderande praktik utmanar den traditionella undervisningen på högskolor och universitet men är ett viktigt sätt att förändra arbetet för att åstadkomma modernare universitet och ett sätt att nå ökad professionalitet hos personalen (Henriksson, 2012; Melin & Johansson, 2012; Smith, 2010). I en undersökning framkommer att universitetslärare lyfter fram vikten av social inkludering och vikten av att bygga upp relationer till studenterna (Bird Claiborne, Cornforth, Gibson & Smith, 2011). I studien konstateras att helheten ses som det viktiga, avseende en inkluderande miljö på universitetet och att medstudenter är lika viktiga som lärarna. Studenterna bör uppmuntras till att stödja varandra och att tänka på att inkludera varandra istället för att exkludera någon. Även Grausne (2011), Lundberg (2013) och Svedemar (2012) beskriver hur medstudenter ger stöd till studenter i högskolestudier. Chaib (1995) belyser den frustration som unga synskadade gav uttryck för i hans studie där de talade om att känna sig kategoriserade och inte sedda som en person med egna önskemål om livet och framtiden. Författaren påpekar att våra attityder och vår marginalisering av personer med funktionsnedsättning leder till en kollektiv uppfattning om att det är en grupp som inte kan leva upp till våra normer. Han menar att det är en förankringsprocess som är långvarig och kulturellt betingad.

Studiens teoretiska utgångspunkter

Studien har en fenomenologisk ansats som teoretisk utgångspunkt. Arbetet med tolkningar har gjorts utifrån ett hermeneutiskt förfarande innefattande förförståelse, förståelse, tolkning och förklaring. Dilemmaperspektivet (Nilholm, 2007) har använts vid diskussion av materialet. Här följer en avgränsad beskrivning av fenomenologi, hermeneutik och dilemmaperspektivet.

Studiens fenomenologiska ansats

I studien används en fenomenologisk ansats där jag tar del av universitetslärares uppfattningar och erfarenheter, kring studenter med funktionsnedsättning. Studiens empiri är hämtad från intervjuer och genom en associationsstudie. Här ges en avgränsad kontextualiserad beskrivning av ansatsen och de begrepp som används för denna studie.

Enligt filosofen Husserl är fenomenologin en erfarenhetsfilosofi men också en metod, en kvalitativ forskningsansats, där det handlar om att ”gå tillbaka till sakerna själva” (Bengtsson, 2001, s.25). I undersökningar är det ”sakerna” som är själva objektet för det som studeras. I föreliggande studie är ”sakerna” hur universitetslärares erfarenheter och uppfattningar visar sig avseende stöd till studenter med funktionsnedsättning i högre utbildning samt tillgänglighets- och likabehandlingsarbete. Fenomenologin ses som ett teoretiskt perspektiv inom hermeneutiken som är läran om hur man når förståelse för människors livsvärld genom tolkning (Denscombe, 2009; Hartman, 2004). Livsvärld är ett begrepp inom fenomenologin som förklaras med den förståelse som individer har om sig själva och sin egen situation. Förutom Husserl är Merleau-Ponty en av de tongivande filosoferna för fenomenologins utveckling (Bengtsson, 1988). Merleau-Ponty använder begreppet ”den levda kroppen”, vilken är en utgångspunkt för hans filosofi. Den egna kroppen är vår tillgång till världen och med vår kropp interagerar vi med allt som vi möter i världen och förvärvar en vana då vi lär oss förstå det sammanhang vi möter (Merleau-Ponty, 1945). (För utförliga förklaringar av begreppen se Bengtsson, 2005). Schutz bidrag till fenomenologin är att han beskriver den vardagliga livsvärlden som en praktisk och social värld (Bengtsson, 2005; Schutz, 2002). Han menar att vårt intresse för världen ligger på en praktisk nivå, inte en teoretisk, då vi möter andra människor och får en direkt tillgång till deras liv och deras verklighetsförståelse och självförståelse (Schutz, 2002). I föreliggande studie finns ett intresse för denna idé, då jag söker förståelse för lärarnas erfarenheter och uppfattningar utifrån att de i sin tur möter studenter och får tillgång till studenternas livsvärld (studenter med funktionsnedsättning).

Bengtsson (2005) påpekar att forskningen måste styras av öppenhet för livsvärldens komplexitet då den består av mångfald, flera dimensioner och av egenskaper som ofta är sammanflätade med varandra. Forskaren försöker bidra med samhällsvetenskaplig kunskap som fångar förståelsen av människors egen förståelse av verkligheten. Människorna som studeras, inklusive forskaren, är förbundna med sina livsvärldar vilket för forskaren innebär att distansera sig för att kunna beskriva och problematisera den vardagliga förståelsen av livsvärlden och för att

bidra med lärande (Nielsen, 2005). Vid intervjuer kan intervjupersonernas oreflekterade erfarenheter visa sig men även reflekterad erfarenhet som också kallas ”den levda erfarenheten” (a.a., s. 43). Det ges goda förutsättningar att ta del av den levda vardagsvärlden genom kvalitativa forskningsintervjuer (Kvale & Brinkmann, 2014).

Gadamer (1997) har vidareutvecklat Husserls tankar och använder *horisont* som är ett centralt begrepp inom fenomenologin. Människans förståelse av sin tillvaro är hennes horisont och bildar den inramning av tillvaron som hon har. Människors horisonter kan förflyttas då vi upplever och tar del av andras horisonter. Gadamer talar om horisontsammanmältningar, vilket exempelvis sker då forskarens egen förståelse påverkar hennes uppfattning om intervjupersonernas livsvärld (Hartman, 2004). När världen visar sig för oss lever vi med en naturlig inställning och en passiv *intentionalitet*, enligt Merleau-Ponty (1945). Vår intentionalitet kan definieras som ”den struktur som ger mening åt upplevelsen” (Ödman, 2007, s.102). Även Bengtsson (2005) lyfter fram att erfarenheter inte utförs aktivt, ”utan de sker passivt och spontant” (a.a., s. 20). Världen är inte bara ens egen värld utan vi möter den andre, man upplever duet och möter duets värld (Schutz, 2002). Schutz talar om en ansikte-mot-ansikte-relation som den viktigaste relationen då vi möts och tar del av andra människors levda tillvaro. När jag får tillgång till duets värld sker det på ett oproblematiskt sätt då jag tolkar och erfar den. Schutz benämner ett sådant oproblematiskt förhållningssätt ”attention à la vie” (Claesson, 2009, s.67). Exempelvis lärares attention à la vie kan vara det som är tongivande för hennes handlande. I helheten är intentionaliteten en del och samtidigt något mer än en medveten avsikt. Vi riktar oss mot något som visar sig för oss, tolkar och omtolkar och lär oss förstå verkligheten på nya sätt (Claesson, 2009). I texten återkommer jag till begreppen horisont, intentionalitet, ansikte-mot-ansikte-relation och attention à la vie.

Hermeneutik

Genom hermeneutiska undersökningar är det livsvärlden som studeras och forskaren söker förståelse. ”Det är denna förståelse som teorin försöker ge genom att beskriva livsvärlden” (Hartman, 2004, s.186). *Förklarande tolkning* och *översättande tolkning* diskuteras av Ödman (2007). Dessa innebär dels att göra något tydligt och klart, dels att översätta mening och förklara helheter. Forskaren arbetar växelvis mellan de båda sätten att tolka. Tolkning kan vara processen som ger förståelsen, men kan även ses som själva resultatet av tolkningsprocessen (Hartman, 2004). Hermeneutisk tolkning innebär att förstå både helheten och de delar som ingår. Delarna tolkas genom helheten och helheten genom delarna. Här talar vi om den så kal-

lade hermeneutiska cirkeln som används gällande förhållandet mellan mening och menings-sammanhang (Bengtsson, 1998). Den hermeneutiska cirkeln bör uppfattas som en bild av hur tänkande, förståelse och tolkning fungerar (Ödman, 2007). När vi tolkar och förstår olika aspekter av fenomen har det en koppling till vårt förflutna och förståelsen grundar sig på vår förförståelse som i sin tur hänger ihop med vår intentionalitet. Förförståelse beskrivs som betydelsefull i vetenskapliga studier då den påverkar val av strategier och perspektiv (Ödman, 2007). I denna studie har förförståelsen byggts upp bland annat genom de dokument om funktionshinderspolitik som studerats, genom mitt arbete på universitetet, tidigare arbete som lärare och specialpedagog samt min specialpedagogiska utbildning.

Specialpedagogiska forskningsperspektiv

Specialpedagogiken diskuteras som kunskaps- och forskningsområde av flera forskare såväl i Sverige som internationellt (Ahlberg, 2007; Nilholm, 2007; Persson, 2007a; Riddel, Tinklin, & Wilson, 2005). En av diskussionerna handlar om specialpedagogikens olika perspektiv och inriktningar och om vad den egentligen bidrar med samt dess vetenskapliga hemvist. Forskning om specialpedagogik och specialpedagogisk verksamhet delas ofta in i två perspektiv, det kompensatoriska och det kritiska (Nilholm, 2007). Det förstnämnda är ett traditionellt individualistiskt perspektiv och det andra är ett alternativt, som benämns lite olika men är ett socialt inriktat perspektiv där hänsyn tas till miljöfaktorer (Ahlberg, 2007; Nilholm, 2005; Persson, 2007a). Det finns stark kritik mot det traditionella perspektivet som anses fokusera på brister alltför mycket (Haug, 1998; Persson, 2007b; Rosenqvist, 2007). En fortsatt diskussion har förts kring behovet av ett tredje perspektiv vilket av Nilholm (2005) benämns dilemmaperspektivet (Dyson & Millward, 2000). Olika syn och perspektiv på funktionshinder medför olika synsätt bland annat på hur undervisning och specialundervisning bör utformas (Emanuelsson, Persson & Rosenqvist, 2001). ”Ett system som kräver diagnoser har andra implikationer än ett som använder andra principer som grundar sig på generella uppskattningar av behov” (Nilholm, 2007, s.78). Som Eriksson Gustavsson och Holme (2009) påpekar har forskning om specialpedagogik mest inriktats på specialpedagogiska frågor inom skolan och barn med svårigheter och funktionsnedsättningar. De menar att specialpedagogiken är angelägen även inom den högre utbildningen och dilemmaperspektivet ses av dem som ett sätt att diskutera den komplexitet som uppstår i det pedagogiska vardagsarbetet. Man har att hantera individers olikhet och då uppstår en del dilemman som handlar om huruvida man ser på personers egenskaper på den individuella nivån eller som tillhörande kategorier. En fråga som

kan ställas är huruvida man ska kategorisera för att urskilja studenters behov av stöd. Vi kan här tala om ideologiska dilemman som existerar i vardagen. Dilemman kan förklaras som situationer där det inte finns ett givet svar eller lösning på hur man bör eller ska agera (Nilholm, 2005). ”Således skulle man kunna säga att dilemmaperspektivet placerar problematiken i ett socialt rum där det sker förhandlingar om hur olikhet ska benämnas och hanteras” (a.a., s. 135). Forskare kan och bör inte komma med förenklade förslag på lösningar på de komplexa dilemman som uppkommer. Med ett dilemmaperspektiv öppnas en möjlighet till dialog mellan forskning och praktik där forskning kan uppmärksamma hur dilemman hanteras i praktiken (Nilholm, 2007).

Metod

Studien genomfördes i två steg där två olika metoder användes. Först undersöktes lärares associationer som en del av studien och därefter gjordes en intervjustudie där universitetslärare intervjuades om sina erfarenheter och uppfattningar kring stöd till studenter och om tillgänglighetsarbete och likabehandling i högre utbildning. Associationsstudien har varit vägledande och bidragit med förförståelse för utformandet av intervjustudien. Fyra professionsutbildningar vid ett svenskt universitet valdes, jurist-, lärar-, sjuksköterske- och socionomutbildningarna. Dessa utbildningar har många studenter totalt och det finns studenter med olika funktionsnedsättningar representerade. Deras lärare kan därför antas ha viss erfarenhet av att möta studenter med funktionsnedsättning. Från de nämnda utbildningarna deltog 70 lärare i associationsstudien och fyra lärare, en från varje fakultet, som har erfarenhet av att arbeta med studenter med funktionsnedsättning, kontaktades och intervjuades.

Fria associationer

Associationer ses som uttrycksformer som är spontana och kan tänkas ge mindre kontrollerade svar. Innebörden i begreppet är att en tanke väcker en annan tanke (Andersén, 2011). Andersén har använt associationer som källa för att få fram vad som representeras hos ett antal personer. Jag fann att metoden kunde vara ett sätt också för min studie för att få syn på vad som framträder spontant hos en grupp universitetslärare. Insamling av lärarnas fria associationer gjordes vid ordinarie lärarmöten inom respektive fakultet. Kontakt med ansvarig person på institutionen togs i förväg, då en kort beskrivning av studien gavs. Vid de två första fakulteterna bjöds jag in till större möten där ett relativt stort antal lärare deltog, sammanlagt var det 56 lärare. Vid de andra två fakulteterna var det sammantaget 14 lärare som deltog. Dessa

två fakulteter hade inte några större lärarmöten inplanerade under den aktuella perioden vilket ledde till att jag var med på mindre lärargruppsmöten. Jag skulle inte göra jämförelser mellan fakulteterna, varför jag kunde acceptera att fördelningen blev ojämn när det gäller antalet lärare från respektive fakultet. Vid genomförandet av associationsuppgiften fick lärarna skriva sina fria associationer under fem minuter.⁵ På ett A4-ark med två rubriker skrevs associationer kring studenter med funktionsnedsättning och stöd till dessa. De två första lärargrupperna, där flest lärare deltog, fick associera till rubrikerna *Studenter med funktionsnedsättning* och *Att ge stöd till studenter med funktionsnedsättning*. Jag noterade att under den första rubriken, *Studenter med funktionsnedsättning*, skrev flera lärare (21 lärare) listor på funktionsnedsättningar som de associerade till. Jag ville göra en modifiering för de två nästkommande grupperna så jag ändrade till rubrikerna *Universitetets stöd till studenter med funktionsnedsättning* och *Att som lärare ge stöd till studenter med funktionsnedsättning*. Jag gjorde förändringen för att få mer fokus på *stödet* till studenterna och på så sätt försöka bredda materialet. När insamlandet av associationerna var klart renskrevs, kategoriserades och analyserades varje lärargrups material var för sig.

Intervjuer

Genom mitt arbete på universitetet har jag kontakter på de olika fakulteterna och jag vände mig direkt till några lärare som har erfarenhet av att arbeta med studenter med funktionsnedsättning. Urvalet var på så vis ett strategiskt urval. Lärarna kontaktades via mail där jag beskrev mitt syfte med studien och där de fick en förfrågan om de kunde tänka sig att bli intervjuade. En lärare meddelade att hennes arbetsuppgifter hade förändrats så hon föreslog att jag skulle kontakta en kollega till henne, vilket jag gjorde. Det var fem lärare som kontaktades varav fyra meddelade att de ville delta. En intervjuguide utformades och intervjuerna genomfördes som halvstrukturerade samtal på ca 50-60 minuter. Tre av lärarna föreslog att vi skulle genomföra intervjun på deras institution och de bokade rum där intervjun gjordes. En av lärarna erbjöd sig att komma till min arbetsplats där vi genomförde intervjun på mitt arbetsrum.

---

⁵ Genomförande på fem minuter var inspirerat av Anderséns studie, där samma tid avsattes för uppgiften.

Analys

Inför analysarbetet med lärarassociationerna tog jag del av den modell som finns presenterad i Creswell (2014) som bygger på Tesch's åtta steg (Tesch, 1990), vilket är ett systematiskt förfarande för att komma fram till slutgiltiga kategorier.⁶ Jag inspirerades av modellen och här följer en beskrivning av analysarbetet.

Listor skrevs för varje lärargrupp och materialet lästes igenom för att se helheten. Eftersom en ändring gjordes av rubrikerna för de två mindre lärargrupperna så fann jag det nödvändigt att börja kategoriseringen av svaren för varje lärargrupp var för sig. För den fortsatta analysen utformades kategorier av materialet för varje lärargrupp. Exempel på kategorier är: listning av funktionsnedsättningar, kunskap/kompetens/erfarenheter, svårigheter/problem, lösningsförslag, rättvisa/regelverk. Efter ytterligare genomgång av kategorierna som jag hade utarbetat beslutade jag att göra en sammanvävning av hela materialet. Jag fann att det var möjligt att göra på det viset trots att rubrikerna i associationsuppgiften hade ändrats. En fortsatt bearbetning gjordes för att välja ut nyckelord, ämnen och kategorier för hela materialet av lärarnas associationer. På detta vis arbetade jag växelvis med helheten och delarna enligt den hermeneutiska cirkeln (Ödman, 2007). Jag fann att arbetssättet utifrån den hermeneutiska cirkeln var förenligt med Tesch's beskrivning av stegvis arbete för att finna kategorier. En preliminär analystext skrevs först, vilken granskades och reviderades, och därefter skrevs texten om associationerna som presenteras sammanvävd med resultatet av intervjuerna.

Analysen av intervjuerna gjordes i flera steg utifrån den tematiskt utformade intervjuguiden. Jag formulerade frågor kopplade till intervjumaterialet och gjorde sammanställningar för att få syn på det som framträdde. Gadamer (1997) beskriver vikten av att utforma frågor till forskningsmaterialet vid analysarbetet för att förståelse ska utvecklas. Frågor som ställdes var till exempel: Vad framträder på en tydlig vardaglig nivå och vad är mer underliggande? Har informanterna liknande erfarenheter eller skiljer de sig åt? Jag var inriktad på att försöka fånga informanternas självförståelse, enligt studiens ansats, samt vad de själva uttryckte var meningen i det som de svarade i intervjuerna (Kvale & Brinkmann 2014). Under analysarbetet utarbetades preliminära rubriker och kategorier kopplade till forskningsfrågorna. Jag tänkte i

---

⁶ Kortfattat utsnitt av Tesch's steg: Get sense of the whole. Pick one document, (interview) find the underlying meaning. Make a list of all topics. Cluster together similar topics. Go back to your data. Find the most describing wording for your topics and turn them into categories. Assemble the data material belonging to each category. If necessary, recode your existing data. (Creswell, 2014, p. 198)

termer av att kontrollera, ifrågasätta och teoretisera materialet enligt Kvale och Brinkmann (2014) som beskriver validering av intervjumaterial. Arbetsprocessen innebar att jag läste igenom materialet i flera omgångar för att tolka enligt den hermeneutiska cirkeln då jag sökte mönster och granskade helhet och delar i flera steg. Kvale och Brinkmann (2014) beskriver ”AD HOC-tekniker för intervjuanalys” som stämmer med detta sätt att genomföra analyser så som jag här beskrivit mitt analysarbete (a.a., s.282). När analysarbetet var klart för de båda delstudierna beslutade jag att presentera materialet som en helhet under två övergripande rubriker, *praktisk vardagsnivå* och *värderingsnivå*.

Etiska överväganden

De lärare som deltog i associationsuppgiften fick veta i förväg, av den person som var mötesansvarig, att jag skulle delta på deras möte men de fick endast mycket kort information om vad det handlade om. Idén med associationerna var att lärarna inte skulle ha förberett sig i förväg utan att associationerna skulle komma spontant. Jag övervägde innan hur det skulle kunna uppfattas, men beslutade att genomföra insamling av associationer på detta vis. Vid mötet gavs information om att deras deltagande var frivilligt och de ombads lämna sina svar anonymt. Syftet med studien förklarades och att den ingår i min masterutbildning samt att jag skulle använda materialet för att skriva uppsats. I samband med intervjuerna förklarades på samma vis i vilken kontext studien ingår. Jag förhörde mig om huruvida informanterna kunde ge sitt samtycke till att bli inspelade och förklarade att inspelningarna var till för min möjlighet att transkribera. De fyra lärarna gav sitt samtycke till att bli inspelade och de erbjöds att ta del av transkription och ljudinspelning. Ingen av lärarna ville ta del av det inspelade materialet eller transkriptionerna men meddelade att de gärna läser min text när den blir klar. Vetenskapsrådets etiska huvudprinciper om information, samtycke, konfidentialitet och konsekvenser/nyttjandekrav har följts (Vetenskapsrådet, 2011).

Resultat

I resultatdelen presenteras det som framkommit i intervjuerna och lärarassociationerna i en sammanlagd beskrivning. Jämförelser görs och exempel lyfts fram kring det som överensstämmer och det som skiljer sig åt. De intervjuade lärarna presenteras som *informanterna* och dessa citeras i texten för att åskådliggöra en del av materialet. Namnen är fiktiva och är: Anders, Berit, Cecilia och Daniel. De arbetar, i nämnd ordning, vid socionom-, sjuksköterske-, lärar- och juristutbildningen.

Informanternas erfarenheter och uppfattningar speglar olika nivåer och aspekter såsom den egna praktiska vardagsnivån, värderingsnivån samt en samhällelig nivå där arbetsmarknad och omgivande samhälle ingår. De menar att de själva har ett relativt okomplicerat förhållningssätt till att möta studenter med funktionsnedsättning. De har fungerande strategier för sitt arbete och institutionen har utarbetade rutiner för att möta studenterna och deras behov. I associationsstudien är det några lärare som menar att de inte har så stor erfarenhet av att möta studenter med funktionsnedsättning och att utbildningsinsatser krävs för att deras beredskap skall förbättras avseende stöd till studenterna. Att ge stöd beskrivs av lärarna som viktigt och självklart men också svårt och krångligt. Det ses som mer komplext när informanterna talar om den samhällliga nivån, exempelvis när talet om arbetsmarknaden kommer upp. De är överens om att det är positivt att vårt samhälle ger möjligheter till att kunna få en utbildning. Daniel menar: *Jag har tänkt att det varit positivt att vi har ett samhälle som gör det möjligt för människor att kunna utbilda sig, att vi försöker kompensera för det som är ett handikapp.* Det finns en samstämmighet hos informanterna om att det är positivt att personer med funktionsnedsättning utbildas inom de respektive professionsutbildningarna och Anders säger: *Vi måste få in studenter med funktionshinder, om inte annat så för professionen.*

Praktisk vardagsnivå

Vid jämförelse mellan associationerna och intervjuerna noteras att lärarna tar upp i sina associationer att tiden är ett problem, för att den inte räcker till för att ge stöd åt studenter, medan detta inte kommer fram i intervjustudien. Olika tillgänglighetsaspekter påtalas i stor utsträckning i associationerna, exempelvis om brister i information, medan de intervjuade lärarna endast ger kortfattade kommentarer om dessa aspekter. Båda delstudierna visar att universitetslärarna har medvetenhet om studentgruppens behov av stöd samt att studentantalet (studenter med funktionsnedsättning) har ökat. I associationsstudien med de två första lärargrupperna listade flera lärare olika funktionsnedsättningar vilket visar att dessa lärare har medvetenhet kring vilka funktionsnedsättningar som finns bland studenterna. Flertalet lärare uttrycker att de har behov av ökad kunskap inom funktionshinderområdet (mitt uttryck). För att beskriva vardagsarbetet har intervjufrågor om den manifesta vardagliga nivån ställts. Här handlar det om vilket stöd som studenterna efterfrågar, vilka rutiner som finns på institutionsnivå för handläggandet av stödinsatser samt hur informanterna uppfattar sina kunskaper om tillgänglighets- och likabehandlingsarbete. Informanterna har samstämmiga erfarenheter om vad studenter efterfrågar och även kring de rutiner som finns på respektive institution. Studen-

terna frågar om att få förlängd tid på sina tentamina och uppgifter, att få tillgång till lärarens digitala presentationer, att få spela in föreläsningar och ibland vill de ha stöd med hur de skall utföra sina uppgifter. I associationsstudien lyfter lärarna att tekniska lösningar finns och att detta i sig innebär stöd för många studenter, inte minst i tentamenssituationen. Lärarna har således medvetenhet om att talböcker, datorer, programvaror som exempelvis talsyntes innebär kompensation för studenter med läs- och skrivnedsättning av olika slag. Viss skepsis kommer till uttryck hos lärare som inte känner sig helt bekväma med att bli inspelade. I lärarassociationerna framkommer att studenter kan behöva personellt stöd av mentorer. Frågan *Påverkas ditt arbete då det finns studenter med funktionsnedsättning i grupperna?* ställdes. Informanterna beskriver att deras uppfattning är att arbetet inte påverkas i någon hög grad, även om det finns studenter i gruppen som till exempel behöver anpassade examinationer. Samtidigt framkommer att det behövs hänsynstagande till studenterna, särskilt om läraren har kursansvar, vilket innebär att veta vilka studenter som har behov av anpassade examinationer med mera. *Det gör det inte. Universitetet är cementerat – det är studenterna som anpassar sig*, påpekar Anders.

Samverkan och kompetensutveckling

Ett tema handlar om att få veta om samarbete och lärarkollektivt arbete förekommer och hur det i så fall ser ut. De fyra informanterna har liknande erfarenheter och berättar att de inte samarbetar med lärarkollegor kring studenter med funktionsnedsättning. Viss samverkan beskrivs när informanterna talar om institutionens rutiner kring studenterna. Ett sätt som framhålls av Cecilia handlar om att skapa relation till studenterna och att läraren kan lösa behovet av stöd genom att tala med dem, att vara proaktiv och på det sättet skapa kunskap om vad läraren kan göra. En rutin på institutionerna handlar om att en annan person, ofta en studievägledare, har ansvaret för att möta studenten och därefter beskriver för lärarna vilket stöd som behövs och vad läraren skall göra för att erbjuda stöd. Att en sådan handläggningsrutin finns är väsentligt enligt informanterna och att alla på institutionen känner till den, både lärare och studenter. Cecilia påpekar att rutinen inte är helt förankrad på institutionen och att hon ser att det är en ledningsfråga och något som kan förbättras och hon säger: *Det är ofta uppe på möten ... det finns en del att göra ... det måste vara en ledningsfråga.*

Informanterna påtalar vikten av att studenterna ska kunna vända sig till någon som har ett uppdrag att möta studenterna, både på central nivå men även på institutionsnivå. Detta leder både till att studenterna erbjuds stöd i studierna men även till att lärare får stöd i sitt arbete.

Daniel säger: *Min ingång är ju inte att jag är så värst intresserad av vad de har för diagnos utan jag vill ju mer veta vad som är lämpliga åtgärder.* Lärarna i associationsstudien påpekar också att studenter kan behöva kommunicera sitt stödbehov med en person som arbetar centralt på lärosätet. Det kan ge mer legitimitet och innebära att stödinsatserna inte ifrågasätts av andra, vare sig av studenter eller av lärare. Centralt anordnat stöd kan medföra ökad tillgänglighet till utbildning och kurser, menar man. Självförståelsen hos informanterna kan kopplas till deras erfarenheter och förförståelse. De fyra intervjuade lärarna berättar att de har relativt stor erfarenhet av att ha mött studenter med funktionsnedsättning men de nämner samtidigt att de behöver ökad kunskap samt att andra kollegor också kan antas ha behov av ökad förståelse för studentgruppen. Berit framhåller att hon upplevt det som ensamt då hon fått söka sin egen kunskap på olika sätt. Hon tydliggör att det varit viktigt för henne att skapa egen förståelse och därigenom vidgat sin horisont när det gäller studenternas situation. Hon påtalar också vikten av att dela med sig av sin egen förståelse:

Det är ju viktigt när man sitter med såna här saker att man blir ju ensam, och då är det ju viktigt att veta vart man kan vända sig för att diskutera, för man får liksom leta sig fram, för att hitta olika lösningar och det är viktigt, så man inte bara sitter där på sin kammare. Och att man sedan för det vidare, på den institution som man är knuten till. (Berit)

Ledningens roll lyfts fram när informanterna talar om kompetensutveckling och utvecklingsarbete och de menar att frågorna måste drivas och ”behöver komma uppifrån”. Universitetet har en roll på den samhälleliga nivån, till exempel när det gäller att skapa samverkan och därigenom bidra med kunskap. Anders beskriver hur han vänder sig mot andra aktörer såsom yrkesverksamma i kommuner, skolor men även till handikapporganisationer och erbjuder att de kan delta i seminarier och föreläsningar på universitetet.

Värderingsnivå

Likabehandling och tillgänglighet

På lärosätet har man satsat på likabehandlingsarbetet och informanterna har erfarenheter på olika sätt av hur arbetet lagts upp på respektive fakultet. Anders menar att det mest har handlat om genusfrågor och inte varit fokus på studenter med funktionsnedsättning. Daniel har varit med i en arbetsgrupp på sin institution och arbetat med frågor om likabehandling. Både Cecilia och Berit förklarar att de har god kännedom om likabehandlingsplanen och att det är tydligt på fakulteten vem som är likabehandlingsrepresentant, som lärare hänvisar studenter till då de vill diskutera likabehandlingsfrågor. Lagstiftningen har diskuterats i olika utsträck-

ning på de fyra fakulteterna. Det visar sig då frågan om skärpningen i diskrimineringslagen kommer upp. På den juridiska fakulteten har frågan diskuterats en hel del, medan de övriga informanterna menar att lagskärpningen inte alls har tagits upp. När det gäller tillgänglighetsaspekter menar informanterna att det inte finns en beredskap och medvetenhet fullt ut utan åtgärder och planering för att möta studenters behov sker när studenten redan har börjat på utbildningen. Begreppet tillgänglighet kommer upp hos flera av lärarna i associationsstudien och kommenteras utifrån olika aspekter, bland annat avseende lokaler, arbetsformer, teknik och information. Lärosätet behöver ha bättre information gällande stöd till studenter med funktionsnedsättning och här finns kritik om att informationen om stöd både är bristfällig, svår att hitta och behöver förbättras, till exempel på hemsidan. Synpunkter framkommer om att skapa en miljö som bidrar till att studenter kan klara sin utbildning. Kunskaper behöver öka kring arbetsformer och arbetssätt och detta kan ses som en utmaning för den akademiska världen. Lärare behöver ändra sin pedagogik och ha god beredskap för att det finns studenter i behov av annat än ”traditionellt arbetssätt”. Man tar upp att det behövs inkluderande arbetsformer och att stöd som ges till dessa studenter egentligen också är ett bra stöd till alla studenter. Lärosätet behöver se till att lärare får utbildning kring arbetssätt, värderingar, attityder och bemötande av studenterna. Här lyfts även att det behövs utveckling av examinationsformer och att lärare måste ges större möjligheter att arbeta med frågorna kring studenter med funktionsnedsättning. Det påpekas att universitetet saknar rutiner för att hjälpa lärare att ge stöd till studenter.

Dilemman och problem

Under intervjuerna har samtalet handlat om underliggande faktorer utöver den vardagsnära nivån. Informanterna har till exempel kommit in på sådant som de uttrycker som bekymmersamt, förbättringsområden, synen på normer med mera. Informanterna talar om studenterna och visar kunskaper om dem och deras livsvärld. Det nämns att det är en grupp som har fått kämpa tidigare i sitt liv, att de måste identifiera sig som funktionshindrade för att kunna få stöd, att de är i beroendeställning, i underläge och i en utsatt position, att andra studenter reagerar på negativt sätt när de ingår i gruppen, att andra studenter ibland framför att det är orättvist att studenter med funktionsnedsättning får anpassad examination och stöd. En synpunkt som framkommer i intervjuerna är vikten av att försöka skapa förståelse hos andra studenter.

Det vore väl konstigt om dom inte skulle stå ut med en kamrat som har ett funktionshinder. ... det är ju inte enkelt och entydigt att de vill ha en sån kompis med i gruppen,

det är inte givet att de har en person som sinkar gruppen, det är ju mycket med betygen.
(Anders)

Lärarna i associationsstudien ger också uttryck för olika infallsvinklar kring rättigheter och rättvisa. Det framträder att flera lärare menar att studenterna har en del svårigheter att klara studierna. Kraven på studenterna kan inte sänkas och kursmålen måste nås även om de behöver stöd och anpassningar i studierna. Andra lärare tar upp att de är imponerade av att studenterna lyckas med studierna och att många studenter uttrycker att de är tacksamma för stöd som ges. Synpunkter finns om att studenter visar att de är oroadade för att bli missgynnade och att några kan vara krävande på olika vis. Andra studenter kan vara tysta, hålla sig för sig själva och upplevas vara utsatta i studentgruppen. Det ses som viktigt att studenternas röst blir hörd och att de kan få hjälp med att ta bort hinder i studiesituationen. Att ge stöd åt studenter som är i behov av det kan upplevas som orättvist gentemot andra studenter. Här framförs önskemål om ökad tydlighet om vad som gäller och att det behövs tydligare ramar och riktlinjer för bemötande av studenter med funktionsnedsättning.

I intervjuerna påtalas att det finns dilemman när informanterna talar om olika aspekter av att studenterna går en yrkesutbildning. Här framkommer en del av de problem som lärarna reflekterar över i sitt vardagsarbete och som de diskuterar med kollegor till exempel kravet att alla studenter måste nå kursmålen, även de studenter som har anpassade examinationer. Det handlar även om att vi på arbetsmarknaden behöver ha människor som har olika funktionsnedsättningar och att det därför skall vara möjligt för studenter att fullfölja den utbildning de kommit in på. Informanterna tar upp vikten av att universitetet ger studenter stöd även då de genomför sin verksamhetsförlagda utbildning, vfu, och att man samtalar och förbereder vfu:n tillsammans med studenten på ett noggrant sätt. Här ges exempel på att det även kan behövas extra insatser genom att särskild handledare väljs för studenten och även att handledaren kan få stöd från universitetet i sin roll som handledare. Problem som lyfts är att alla studenter kanske inte passar för ett specifikt yrke. Anders föreslår att det vore bra om studenter kunde auskultera mer inom yrket utöver att vara på vfu. Berit påtalar att en del studenter upplever sig som mindre stresståliga och har svårt att klara sin praktik och det kommande yrkeslivet. Hon har erfarenhet av att studenter ibland försöker förhandla bort sin vfu och vill byta den mot något annat moment och hon säger: *Då ser de inte riktigt verkligheten, de måste se verkligheten, hur den faktiskt är.* Daniel talar om att studenter kan ha en orealistisk bild av sina möjligheter på arbetsmarknaden. Han förklarar att lärare måste lägga en god teoretisk grund och säger: *Vi*

vet vad vi måste leverera till arbetslivet, och det är vår arbetsuppgift att göra det. Cecilia framhåller hur viktigt det är att inte ha inställningen att ”alla inte kan bli förskollärare”, vilket en del av hennes kollegor uttrycker. Hon understryker att det är en etisk och moralisk fråga och menar att det är angeläget att studenterna får en utbildning som ger möjligheter till arbete även om det skulle bli inom ett annat yrke. Cecilias ståndpunkter visar en vidare syn, en vidgad horisont, avseende utbildningen som bas för yrkesutövande. Liknande ståndpunkter framkommer hos de andra informanterna, då man tar upp att studenter kan ha såväl starka som svagare sidor och att det kan gå att klara yrket trots de svagare sidorna. *Jag tänker på dom här studenterna, det kan ju faktiskt vara så att dom hittar nischer och möjligheter, där det tidigare har varit otänkbart,* menar Daniel.

Sammantaget kan sägas att de fyra informanterna speglar de diskussioner som de menar pågår på lärosätet kring det dilemma som rör studenternas möjligheter att nå den arbetsmarknad de har för avsikt att nå. Till detta kan också kopplas att informanterna talar om normer och hur människor ser på personer med funktionsnedsättning. Normen är smal och man behöver bredda synen på vad som är norm. Cecilia uttrycker att det behövs en synvända och att inte se människor som ett problem. Lärarassociationerna visar att några av lärarna har betänkligheter avseende om studenterna skall klara det yrke som de utbildar sig för och om de skall bli ”anställningsbara”. Synpunkter framkommer om att det inte är en rättighet att utbilda sig för ett visst yrke samt att det redan vid antagning till utbildningar skulle göras något för att undvika att en student utbildas och visar sig vara ”icke anställningsbar”. Som motvikt till detta är det lärare som anser att studenterna kommer att vara betydelsefulla medarbetare när de kommer ut i arbetslivet och att det ses som positivt att de går sin utbildning. Det uttrycks att studenter med funktionsnedsättning har ”rätt till lika villkor” i studierna och att stöd måste ges.

Lärarnas horisonter och intentionalitet

De intervjuade lärarna lyfter fram vad de riktar sig mot i sitt arbete. Anders talar om att vara uppmärksam i sina studentgrupper, att tala allmänt om funktionshinder och försöka vidga alla studenternas horisont och förståelse. Berit beskriver vikten av att visa öppenhet och vilja att hjälpa studenter i behov av stöd. Cecilia inriktar sig på att skapa relation och att tala med studenterna om vad de behöver. Daniel poängterar nödvändigheten av att veta vad arbetslivet kräver men att också erbjuda det stöd som beslutats för studenterna. De intervjuade lärarna uppvisar å ena sidan ett oproblematiskt förhållningssätt såsom attention à la vie när de beskri-

ver sitt eget vardagsarbete med studenterna. De vill veta vilka åtgärder som krävs för att studenternas situation skall vara så god som möjligt, såväl i de teoretiska studierna som i den praktiska delen av utbildningen. Det är viktigt att tillgängliggöra utbildningen och vara uppmärksam på studenters behov av hjälp och som Anders uttrycker det ”ha en radar” för att se studenterna. Informanterna är måna om att skapa sig en förståelse och få viss tillgång till studentens livsvärld och på så sätt vidga sin horisont. Men det finns en tydlig markering, man vill att någon mer person, utöver lärarna, skall ha kontakten med studenten och bidra med en ansikte-mot-ansikte relation. Det blir bra för studenten och medför avlastning för lärarna. Som lärare är det angeläget att lämna över besluten kring studentens stödbehov till någon annan. Av de fyra lärarna har Anders beskrivit att han har spetskompetens (mitt uttryck) inom funktionshinderområdet. De övriga lärarna menar att de har brister i sin kompetens avseende stödformer och funktionsnedsättningar, även om de samtidigt visar bredd, vid intervjuerna, i sina kunskaper om funktionshinder. Anders intentionalitet är en annan än de övrigas, vilket grundas i att han har en annan förförståelse inom funktionshinderområdet. Även associationsstudien visar att lärare uttrycker osäkerhet och okunskap och därför anser sig behöva mer utbildning inom funktionshinderområdet.

Diskussion

Metod

Inspirerad av Andersén (2011) ville jag göra en associationsstudie med ett relativt stort antal personer för att få fram universitetslärares spontana associationer. Materialet visade att det fanns ett flertal gemensamma ”saker” som dessa lärare skrev om studenterna och det egna arbetet på universitetet. Metoden var användbar för att få fram vilka erfarenheter och uppfattningar som lärarna spontant lyfte fram och materialet blev vägledande vid utformandet av intervjuguiden. Att samla in associationer under en kort stund kan innebära att man får med vissa synpunkter som personerna har, men att en del andra inte framkommer. Detta kan leda till begränsningar av det insamlade materialet. Idén att ändra rubriker för två lärargrupper gjordes med en förhoppning om att försöka bredda materialet då två av grupperna styrdes till att fokusera mer på stöd till studenter. Det medförde att de två grupperna på 14 personer skrev om stöd och inte om funktionsnedsättningarna i sig. Vid analysarbetet fick hänsyn tas till att ändringen hade gjorts och om samma rubriker hade getts till de fyra grupperna hade materialet varit mer enhetligt att analysera. För att ta del av universitetslärares erfarenheter och upp-

fattningar fanns goda förutsättningar att göra det genom intervjuerna. De fyra informanterna delade med sig av sin levda erfarenhet avseende studenter med funktionsnedsättning, tillgänglighetsarbete och likabehandling. Enligt studiens syfte har således deras erfarenheter och uppfattningar framkommit. Möjligen delas deras erfarenheter och uppfattningar av andra universitetslärare, men någon sådan generalisering kan inte göras. Det är möjligt att min yrkesroll på universitetet kan ha påverkat lärarna i associationsstudien och informanternas svar vid intervjuerna så att de intar en position som de inte skulle ha gjort med en annan intervjuare/forskare (Kvale & Brinkmann, 2014). Lärarna kände till att jag samordnar stöd till studenter och kanske påverkades av det jämfört med om jag inte hade haft denna anknytning till lärosätet.

Resultat

Genom att synliggöra lärarnas antaganden om studenter med funktionsnedsättning kan jag i intervjuerna och i associationerna få kunskap om deras erfarenheter, uppfattningar och förståelse. I resultatdiskussionen vill jag lyfta fram dilemman som lärare beskriver från sitt vardagsarbete och från värderingsnivån. Här görs även kopplingar till tidigare forskning.

I intervjuerna har synpunkter framkommit som visar att arbetet med studenter med funktionsnedsättning upplevs som oproblematiskt. De intervjuade lärarna beskriver att de har relativt stor erfarenhet av att studenter med funktionsnedsättning deltar i studier på universitetet. En tolkning som jag gör är att deras erfarenheter ger dem säkerhet som medför att de svarar att det är oproblematiskt att ha studenterna i kursgrupper. Informanterna nämner att det finns en problemsyn i omgivningen, hos andra studenter och universitetslärare. Exempel som ges är att medstudenter ibland påtalar att det är orättvist att studenter med funktionsnedsättning får stöd och anpassningar i studierna och att lärare ser studenter som ett problem. Som Nilholm (2005) påtalar handlar diskussionen ofta om var vi placerar problemet, på individnivån eller i den omgivande miljön. Jag kan konstatera att i högre utbildning är det generellt mycket fokus på det individuella och det kategoriska perspektivet när man förhåller sig till studenter som behöver stöd i studierna. Det finns vissa procedurer att följa för studenterna för att erhålla stöd, vilket lärarna påpekar.

I funktionshinderspolitiken och i de av mig studerade dokumenten poängteras vikten av samarbete och ”att lära av varandra”, vilket också forskare konstaterat (Riddel, Tinklin & Wilson, 2005). I min studie framkommer att informanterna inte upplever att det finns samarbete och

samverkan på deras institutioner mellan lärare, gällande studenter med funktionsnedsättning, vilket då kan betraktas som ett förbättringsområde. Genom samverkan skulle lärarna ges möjlighet att delge varandra erfarenheter och kunskap så att den enskilde lärarens förståelsehorisont skulle kunna förflyttas. Som informanten Berit påpekar är det önskvärt att man delar med sig av sina erfarenheter kollegor emellan. Enligt lärarassociationerna är bristen på tid ett stort vardagsproblem för universitetslärare och man menar att tiden inte är dimensionerad för att ge studenter stöd, vilket även tidigare forskning visat (Smith, 2010). Möjligen kan brist på tid medföra att universitetslärare inte prioriterar att finna samverkan kring studenter med funktionsnedsättning. Det finns exempel som visar att medstudenter kan vara till stöd, till exempel genom mentorskap, när det gäller att hjälpa studenter med funktionsnedsättning, vilket tidigare forskning konstaterat (Bird Claiborne, Cornforth, Gibson & Smith, 2011). Jag noterar att det inte har tagits upp vare sig i lärarnas associationer eller av de intervjuade lärarna att medstudenter kan vara delaktiga i att ge stöd till studenter. Om förhållningssättet skulle präglas av det som informanten Cecilia säger, att inte se människor som problem, hur skulle det kunna genomföras i vardagsarbetet? Kan ökade satsningar göras avseende relationen till studenten? En ansikte-mot-ansikte relation enligt Schutz (2002)? Att ha dialog med studenten, som bland annat Kim (1997) påtalat och att se medstudenter som en pedagogisk resurs (Svedemar, 2012)? För att personal skall prioritera att bygga upp relationer till studenter krävs satsningar i form av tid och även ökad kompetens inom funktionshinderområdet, vilket framkommer såväl i associationsstudien som i intervjuerna. Forskning visar att tillgänglighetsarbetet skall prioriteras så att det finns beredskap att ta emot studenter med funktionsnedsättning (Lang, 2012). De intervjuade lärarna påtalar att beredskapen inte finns fullt ut på institutionerna och associationsstudien visar att informationen behöver förbättras på lärosätet avseende stöd till studenterna. Det framkommer dock att viss beredskap finns kring stödformer såsom exempelvis tillgänglig litteratur, programvaror och förlängd tid på tentamina. Dilemmaperspektivet är ett sätt att diskutera komplexitet och såväl ideologiska som vardagliga dilemman som uppstår i det pedagogiska arbetet. Informanterna i intervjuerna reflekterar mycket över studenternas situation och undrar hur det ska gå för dem under och efter utbildningen. Det finns en komplexitet som diskuteras, å ena sidan skall studenter få stöd i sina studier och å andra sidan måste de visa att kurs- och lärandemål nås. Studenterna måste se verkligheten, som informanten Berit påpekar när talet om studenternas möjligheter att nå arbetslivet kommer upp. Här kan konstateras att det framkommer ambivalens hos lärarna såväl i associationsstudien som hos de intervjuade lärarna. Jag menar att det är angeläget att uppmärksamma uni-

versitetslärares dilemman och den ambivalens som kan uppstå kring arbetet med studenter med funktionsnedsättning. Ledningen har en viktig roll, vilket påtalas av informanterna. Det gäller att skapa förutsättningar för utvecklingsarbete, särskilt då regeringens förväntningar på lärosätena är mycket tydligt formulerade, när det gäller att studenter skall få stöd i sina studier och att tillgängliggörandet av utbildning är ett starkt krav (Regeringskansliet, 2008, 2011). Inte minst aktualiseras de skärpta kraven genom tillägget i diskrimineringslagen från januari 2015 (Prop. 2013/14:198; SOU 2014:41).

Avslutande reflektion

För fortsatt forskning vore det intressant att undersöka studenters egen syn på hur det är att studera på universitetet och hur det fungerar med stöd i studiesituationen, stödet som ges av lärare, medstudenter och andra medarbetare på universitetet. Därutöver skulle det vara intressant att intervjua personer inom universitetet som har erfarenheter av att ge stöd till studenter med funktionsnedsättning för att ta del av deras erfarenheter.

Referenser

- Ahlberg, A. (2007). Specialpedagogik av igår, idag och i morgon. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 12(2), 84-95.
- Allan, J. (2005). Inclusion as an ethical project. I S. Tremain (Red.), *Foucault and the government of disability* (s. 281- 297). Michigan: The University of Michigan.
- Andersén, A. (2011). *Ett särskilt perspektiv på högre studier? Folkhögskoledeltagares sociala representationer om högskola och universitet*. Avhandling. Jönköping: Högskolan i Jönköping.
- APA. American Psychiatric Assosiation. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders. DSM-5*. Arlington: American Psychiatric Assosiation.
- Bengtsson, J. (1988). *Sammanflätningar. Fenomenologi från Husserl till Merleau-Ponty*. Göteborg: Daidalos.
- Bengtsson, J. (1998). *Fenomenologiska utflykter. Människa och vetenskap ur ett livsvärldsperspektiv*. Göteborg: Daidalos.
- Bengtsson, J. (2001). *Sammanflätningar. Husserls och Merleau-Pontys fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- Bengtsson, J. (2005). En livsvärldsansats för pedagogisk forskning. I J. Bengtsson (Red.), *Med livsvärlden som grund* (s.9-58). Lund: Studentlitteratur.
- Berndtsson, I. (2005). Tekniska hjälpmedel, synskadade och samhället. I J. Bengtsson (Red.), *Med livsvärlden som grund* (s. 81-103). Lund: Studentlitteratur.
- Bird Claiborne, L., Cornforth, S., Gibson, A. & Smith, A. (2011). Supporting students with impairments in higher education: social inclusion or cold comfort? *International Journal of Inclusive Education*, 15(5), 513-527.
- Björn Milrad, M. (2010). *Studenter med läs- och skrivsvårigheter som deltagare i högre utbildning*. Växjö: Linnaeus University Press.
- Calhoun, C. (1994). *Social Theory and Politics of Identity*. Oxford: Blackwell.
- Chaib, M. (1995). Självbild och medbestämmande. Autonomidiskursen bland unga synskadade. I M. Chaib (Red.), *Strömmar i tiden* (s.79-126). Göteborg: Daidalos.
- Claesson. S. (2009). *Lärares hållning. Klassiska undervisningsidéer och observationer av undervisning*. Lund: Studentlitteratur.
- Creswell, J.W. (2014). *Research design: qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. Los Angeles: SAGE.
- Cruz, C. (2012). *Funktionshindrade studenter. En sammanställning av resultaten från Högskoleverkets tillsynsbesök*. Stockholm: Högskoleverket.

- Denscombe, M. (2009). *Forskningshandboken. För småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.
- Diskrimineringsombudsmannen. (2008). *Förebygga diskriminering, främja likabehandling i högskolan.Handledning för arbetet med likabehandlingsplan från JämO, DO, HO & HomO*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen, DO.
- Dyson, A. & Millward, A. (2000). *Schools and special needs. Issues of innovation and inclusion*. London: Sage.
- Emanuelsson, I., Persson, B. & Rosenqvist, R. (2001). *Forskning inom det specialpedagogiska området. En kunskapsöversikt*. Stockholm: Skolverket.
- Eriksson Gustavsson, A-L. & Holme, L. (2009). *Att göra olika lika. Universitetslärares uppfattningar om och erfarenheter av undervisning av funktionshindrade studenter*. Rapport. Linköping: Linköpings universitet.
- Gadamer, H-G. (1997). *Sanning och metod*. Göteborg: Daidalos.
- Grausne, J. (2011). *Uppföljning av mentorskap vid universitet och högskola 2010*. Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Handisam. (2007). *Riv hindren. Riktlinjer för tillgänglighet*. Johanneshov: Handisam.
- Handisam. (2012). *Handisams myndighetsenkät 2012. Undersökning om myndigheters arbete för genomförandet av funktionshinderspolitiken enligt förordning*. Johanneshov: Handisam.
- Hartman, J. (2004). *Vetenskapligt tänkande. Från kunskapsteori till metodteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Haug, P. (1998). *Pedagogiskt dilemma: specialundervisning*. Stockholm: Skolverket.
- Henriksson, A-S. (2012). *Undervisa tillgängligt! Pedagogiska strategier för att funktionsnedsättning hos studenter inte skall vara ett hinder för att genomföra studierna*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Holmlid, A. (2002). *För en öppen högskola. Om förutsättningar för studenter med psykiska och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Hugemark, A. & Roman, C. (2005). Rättvisekrav och organisering. I B. Danermark (Red.), *Sociologiska perspektiv på funktionshinder och handikapp* (s.123-146). Lund: Studentlitteratur.
- Kay Runyan, M. (1991). The effect of extra time on reading comprehension scores for university students with and without learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 24(104), 104-108.
- Kim, H-Y. (1997). *Med allas delaktighet som mål. En rapport om funktionshindrade studenter situation vid Stockholms universitet. Delrapport i projektet Utökat lokalt stöd för funktionshindrade studenter vid universitet och högskola*. Stockholm: Studentbyrån, Stockholms universitet.

- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lang, L. (2012). Konsten att skapa likvärdiga studiesituationer. I M. Melin & E. Johansson (Red.), *Inkluderande möten i högskolan* (s. 37-51). Lund: Studentlitteratur.
- Lindberg, L. & Grönvik, L. (2011). *Funktionshinderspolitik – en introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindqvist, R. (2009). *Funktionshindrade i välfärdssamhället*. Malmö: Gleerup.
- Lundberg, J. (2013). *Mentorshandboken – för mentorer som stödjer studenter i högre utbildning*. Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Mekibes, B. (2005). *HO:s högskoleenkät 2005. Handikappombudsmannens undersökning om högskolors och enskilda utbildningsanordnares arbete enligt likabehandlingslagen*. (SFS 2001:1286). Stockholm: Handikappombudsmannen.
- Mekibes, B. (2012). *Så tillgänglig är staten. Uppföljning av statsförvaltningens tillgänglighetsarbete 2010-2012*. Handisams serie 2012:5. Johanneshov: Handisam.
- Melin, M. & Johansson, E. (Red.). (2012). *Inkluderande möten i högskolan*. Lund: Studentlitteratur.
- Merleau-Ponty, M. (1945). *Kroppens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- Nilholm, C. (2005). Specialpedagogik. Vilka är de grundläggande perspektiven? *Pedagogisk forskning i Sverige*, 10(2), 124-138.
- Nilholm, C. (2007). *Perspektiv på specialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur.
- Nielsen, C. (2005). *Mellan fakticitet och projekt. Läs- och skrivsvårigheter och strävan att övervinna dem*. Avhandling. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Nilsson, Å. & Boman, T. (2000). *Funktionshindrades upplevelse av att studera vid universitet och högskola. En projektrapport från SISUS*. Stockholm: SISUS (Statens institut för särskilt utbildningsstöd).
- Oliver, M. (1986). Social policy and disability: some theoretical issues. *Disability, handicap & society*, 1(11), 5-17.
- Persson, B. (2007a). Svensk specialpedagogik vid vägskäl eller vägs ände? I C. Nilholm & E. Björck-Åkesson (Red.), *Reflektioner kring specialpedagogik. Sex professorer om forskningsområdet och forskningsfronterna* (s. 52-65). Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Persson, B. (2007b). *Elevens olikheter och specialpedagogisk kunskap*. Stockholm: Liber.
- Peterson, G., Ekensteen, W. & Rydén, O. (2006). *Funktionshinder och strategival. Om att hantera sig själv och sin omvärld*. Lund: Studentlitteratur.
- Prop. 2001/02:15 *Den öppna högskolan* (2001). Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Prop. 2013/14:198 *Bristande tillgänglighet som en form av diskriminering*. Stockholm: Regeringskansliet.

- Regeringskansliet. (2011). *En strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken 2011 – 2016*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Regeringskansliet. (2008). *Enkelt avhjälpt. Strategi för genomförandet av tillgänglighetsmålen i nationella handlingsplanen för handikappolitiken*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Riddel, S., Tinklin, T. & Wilson, A. (2005). *Disabled students in higher education. Perspectives on widening access and changing policy*. London: Routledge.
- Rosenqvist, J. (2007). Några aktuella specialpedagogiska forskningstrender. I C. Nilholm & E. Björck-Åkesson (Red.), *Reflektioner kring specialpedagogik. Sex professorer om forskningsområdet och forskningsfronterna* (s.36-51). Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Sarbin, T.R. & Kitsuse, J.I. (1994). *Constructing the Social*. London: Sage.
- Schenker, K. (2007). *Perspektiv på ökad tillgänglighet inom högre utbildning – med hjälp av digitala verktyg*. Malmö: Malmö högskola.
- Schutz, A. (2002). *Den sociala världens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- SFS 1999:132. *Lag om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av funktionshinder*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SFS 2014: 958. *Diskrimineringslagen*. Stockholm: Fritzes.
- Simmeborn Fleischer, A. (2013). "Man vill ju klara sig själv". *Studievardagen för studenter med Asperger syndrom i högre utbildning*. Avhandling. Jönköping: Högskolan i Jönköping.
- Smith, M. (2010). Lecturers' attitudes to inclusive teaching practice at a UK university: Will staff "resistance" hinder implementation? *Tertiary Education and Management*, 16(3), 211-227.
- Socialstyrelsen. (2003). *Klassifikation av funktionstillstånd, funktionshinder och hälsa. Svensk version av International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 2014:41. *Nya regler om aktiva åtgärder mot diskriminering*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
- SPSM (2012a). *Att göra studiesituationen tillgänglig för vuxna med funktionsnedsättning. Övergripande information om stödinsatser*. Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- SPSM. (2012b). *Möjligheter till högre studier för studenter med psykisk eller neuropsykiatrisk funktionsnedsättning. En guide*. Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Svedemar, M. (2012). Studenter som pedagogisk resurs. I M. Melin & E. Johansson (Red.), *Inkluderande möten i högskolan* (s. 137-152). Lund: Studentlitteratur.
- Tesch, R. (1990). *Qualitative research. Analysis, types and software tools*. New York: Falmer.
- Vetenskapsrådet. (2011). *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådets rapportserie.

Wolff, U. (2006). *Att studera med dyslexi vid Göteborgs universitet*. Rapport. Göteborg: Göteborgs universitet.

Ödman, P-J. (2007). *Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.

Internetlänkar

www.handisam.se

www.mfd.se (Myndigheten för delaktighet)

www.socialstyrelsen.se

www.studeraimedfunktionshinder.nu